

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

1

Atatürk Üniversitesi Basımevi — ERZURUM, 1993

TÜRK EDEBİYATINDA BURSA ŞEHRENGİZLERİ-I İshak Çelebi* nin Bursa Şehrengizi

Yrd. Doç. Dr. Metin AKKUŞ**

Edebiyatımızda, muhtevası, nazım şekli ve ifade dünyası hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız türlerden biri de, birer manzum¹ eser olan şehrengizlerdir.

Şehrengizlerden sözedeki ilk kaynaklar, Türk edebiyatının kaynaklarından olan, **Şuara Tezkireleri**'dir. Diğer biyografik ve ansiklopedik eserlerde de bu türde eser vermiş şairlerden sözedilirken şairin şehrengizinden sadece isim olarak bahsedilmiş, tür hakkında bilgi verilmemiştir.

Başlıbaşına bir tür olmaları ve eser sayısı oldukça fazla olmasına karşılık, bugüne kadar konu hakkında müstakil olarak yazılmış tek eser, Agah Sırrı Levend'e aittir². Bunun yanısıra değişik üniversitelerde yapılmış tezler yayınlanmamıştır. Muhtelif şairlere ait şehrengizlerin, makaleler halinde yayınlanma sayısı ise oldukça düşük bir rakamı vermektedir³.

Edebi bir terim olarak şehrengiz: bir şehrin güzellerini, tabii güzellikleri ve sosyal özelliklerini tasvir yoluyla tanıtan nazım türüdür. Türk edebiyatında şehrengiz, yapı olarak iki ayrı özellik taşır:

I. Bir şehrin veya yerleşim biriminin mesleklerini ve meslek erbabını tavsif eden eserler.

* İshak Çelebi, onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında Üsküp'de doğdu. (869/1464-65). İyi bir medrese tahsilinden sonra muhtelif yerlerde müderrislik yaptı. Ömrünün son yıllarında kadılık mesleğine geçti. Şam Kadılığı sırasında öldü. Rind meşreb bir şair olan İshak Çelebi'yi kaynaklar zarif ve fazilet sahibi bir kişi olarak tarif etmişlerdir. Divan sahibi olan şair, Selimname, Risale-i İmtihaniyye isimli eserlerinin yanısıra tarih düşürmede de tanınmıştır. Bursa Şehrengizi'nden başka Üsküp şehri hakkında da bir şehrengizi bulunmaktadır.

** Atatürk Üni. Fen. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Kaynaklarda, sadece İsmail Belig'in iki eserinden biri olan ve 1118/1707'den önce yazıldığı tahmin edilen kayıp şehrengiz için "manzum-mensur şehrengiz" kaydı vardır. (Bk. Safayi Tezkiresi, "İsmail Belig" mad.).

2 Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul, İstanbul. 1958, 142 s.

3 1993 itibarı ile 15 şehrengiz yayınlanmıştır.

2. Bir şehri veya şehir halkını konu edinenler.

Türk edebiyatında adı belirtilerek, bir şehir için yazılmış şehrengizler içinde İstanbul şehrengizleri birinci sırada yer almaktadır (16 şehrengiz). Bu yazımın ana başlığını oluşturan Bursa Şehrengizleri⁴ ise, sayı çokluğu bakımından ikinci sırada yer alır (8 şehrengiz). Bunlardan Aşık Çelebi (ö. 979/1571), İsmail Belig (ö. 1142/1729, in iki şehrengizinden biri ve Halili (Sarı Halil)'nin eseri henüz ele geçmemiştir. Elde bulunan eserler Lamii Çelebi (ö. 938/1532)⁵, İsmail Belig⁶ (ö. 1142/1729), Mani (Çalıkzade Mehmed, ö. 1098/1686-87), İshak Çelebi ve Nazük Abdullah (Bursalı, ö. 1098/1686-87)'in şehrengizleridir. Bu eserlerden Nazük Abdullah'ın terki-i bend nazım şekliyle yazılmış eseri dışında kalanlar mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Halii'nin şehrengizinin üç beyti Aşık Çelebi Tezkiresinde kaydedilmiştir. Eser kaside veya gazel nazım şekliyle yazılmıştır.

Yazımıza konu olan İshak Çelebi şehrengizinin hangi tarihte yazıldığı bilinmemektedir. Eserin elimizde bulunan dört nüshasında beyit sayısı 99, 112, 114, 115 gibi farklılık göstermektedir. Yapılan karşılaştırma sonucu elde edilen metin 118 beyitten oluşmuştur. Bu nüshalardan üçü İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir. Dördüncü nüsha Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Agah Sırrı Levend yazmaları arasında bulunmaktadır. Yine Agah Sırrı yazmaları arasında, 1948 yılında istinsah edilmiş iki yazma daha bulunmaktadır. Bunlardan biri asıl nüsha olarak kullanılan Ü1 nüshasından istinsah edilmiştir (ASL 167-180, defterde, yk. 9a-30b). Diğeri ise "Raif Yelkenci'deki 1140/1720 tarihli nüshadan" istinsah kaydını taşımaktadır (ASL 150-163, defterde, yk. 28a-30b).

Elde bulunan bütün nüshaların karşılaştırılması sırasında eserde şu özellikler tesbit edildi. Ü2 ve Ü3 nüshalarında bazı ekler yazılmadığı gibi, hareke olmadığı halde hareke varmış gibi kullanılmışlardır. Mesela, kaş nakkâş (11. beyt), zülf (29. beyt), levh (61. beyt) kelimeleri: kaşı, nakkâşı, zülfî, levhi anlamlarında kullanılmışlardır. Ayrıca nüshalar arasında d/z, k/g, c/ç, h/h, b/p, c/ç, d/t gibi harf farklılıkları görülmektedir. Bu ses değişikliği busu/pusu, dalsa/talsa, vedâ'/vedâğ, hâli/hâli kelimelerinde olduğu gibi daha birçok kelimeye açıkça görülmektedir.

Bu farkların yanısıra beyit sayısı en fazla olan L nüshasının yakın dönemde yazılmış olma ihtimali fazladır. Bu nüshanın müstensihî, mevcut nüshalardan bir veya birkaçını görmüş olmalıdır. L nüshasının Ü2 nüshasından daha eski bir nüshadan yazılmış olması muhtemeldir.

4 Daha geniş bilgi için bk. Metin AKKUŞ, Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Bursa Şehrengizleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Yön. Prof. Dr. Haluk İPEKTEN). Erzurum 1987, 207 s.

5 Mustafa Isen-H. Bilen Burmaoğlu; Lamii'nin Bursa Şehrengizi, Marmara Üni., Fen-Edebiyat Fak., Türklük Araştırmaları Dergisi, 3 (1987), 57-106.

6 Abdülkerim Abdülkadiroğlu; Şehrengizler Üzerine Düşünceler ve Belig'in Bursa Şehrengizi", Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Şerif Baştaç Armağanı), Ankara 1988.

Karşılaştırılan nüshalar:

- Ü1 İstanbul Üni. Ktp. TY No 2800. Divanda (yk. 32b-36a), 115 beyt
Ü2 İstanbul Üni. Ktp. TY No 3770 , Şiir Mecmuasında (yk. 9.-12b), 112 beyt.
Ü3 İstanbul Üni. Ktp. TY No 2870. Divanda (yk. 2a-6a). 93 beyt.
Nüsha, sonradan citlenmiş olup sayfeler karışmıştır.
Şehrengizin baştarafı 1 la'dadır.
L Atatürk Üni. Ktp. Seyfettin Özege Kitaplığı, ASL322-339. Mecmuada. 115 beyt.

Yukarıda yapılan nüsha dökümünden anlaşıldığı gibi, İshak Çelebi şehrengizinin asıl metni şairin mürettep divanında yer almaktadır⁷. Eser, mesnevi nazım şeklinde çokça kullanılan "Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıbıyla yazılmıştır. Şehrengizin baş tarafında beş beytlik bir başlangıç bölümü yer alır. Başlangıç beyti bir yakarıştır:

Basîret nûrnı feyz it İlâhî
Bana mâhiyyetüm göster kemâhî

Şair, manzumesinin devamında, günahkarlığı ve aciz yaradılışı dolayısıyla yüce yaratıcının affına sığınır, af diler.

Şehrengizler, hem bir şehir monografisi/şehir tarihi, hem de haurat, seyahat ve sergüzeşt gibi değişik türlerin özelliklerini bünyelerinde barındırırlar. İshak Çelebi de yukarıda kaydettiğimiz girişten sonra manzumesini şehrengizlerin bu özelliklerinden biriyle devam ettirir. Çok yer gezip çok yer gördüğünden söz açarak:

Bütün dünyâda var mı Bursa şehri
Kamusu rûstâyî Bursa şehri

beytiyle şehrin tasvirine geçer. Şehrin tabii güzellikleri, akarsu ve kaplıcaları anlatıldıktan sonra bu eğlence yerlerinde karşılaştığı "yârân" lardan genel olarak söz eder.

Bursa şehrengizlerinde tanıtılan kişiler, "yârân, hûbân, perî, mehpâre" gibi değişik sıfatlarla vasıflandırılmışlardır. İshak Çelebi eserinde "yâr/mehpâre" ifadelerini kullanır. Şair, şehrin güzelliklerini seyre çıkmıştır. Bu geziden dönüşünde bir "yâr-ı sühandân" la konuşur, Tanıştığı "sekiz mehpâre"nin tasvirine geçen şair, muhtelif sayıdaki beyitlerle çeşitli meslek erbabını tasvir eder.

"Evsâf-ı mahbûbân" başlığı ile sekiz beyitten oluşan ilk bölümde İvaz adlı bir kişinin tavsiri yer alır. Şair, "cemâl", ve "Yusuf" kelimelerinin

⁷ Divanın tenkitli basımı yapılmıştır; Üsküplü İshak Çelebi, Divan (Tenkidli Basım). Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1990, 378 s.

çağrışımlarıyla İvaz'ı anlatır, "habs", "zenahdân" kelimeleriyle Yusuf mazmunu çevresinde benzetmeler kurar.

Tasviri yapılan ikinci kişi, Mahmud'dur. Yedi beyitte Mahmud'un yüzünün güzelliği gibi, ahlakının da güzel oluşundan, şehrin yabancıları olan İshak Çelebi'yle ilgilenmediğinden söz edilmiştir. Daha sonra Bekir, Mustafa, Hasan, Börekçizade, Kadayıfçı Bâlf, Terzi Hüseyin adlarındaki kişiler, adları ve meslekleriyle ilgili tenasüblerle yedişer beyitte tavsif edilmiştir.

Meslek erbabının tasvirinden sonra şair, şehrin güzellerinin çok olduğunu söylediğini, fakat kendisi "garib" olduğu için hepsini tanımadığını belirterek sözünü;

Budur yanumda olanlar müsellem
Kalanın bilmezem vallâhu a'lem

beytiyle tamamlar.

İshak Çelebi şehrengizinde, şahıslar hakkında verilen bilgiler yüzeysel olduğu gibi tasvirler de eksiktir. Yapılan tasvirlerde şahısların fiziki yapıları veya ahlaki yönleri ele alınmıştır. Şair, şehrin yabancıları olduğu ve kısa bir süre Bursa'da bulunduğu için, eserde gözlem eksikliği de dikkat çekmektedir. Şair bilgileri bir başkasından dinlediğini hatırlatarak nakleder. Bu da eserin sanatlı ifadenin uzak, sade bir anlatıma sahip olmasını sağlar.

İshak Çelebi şehrengizi, karşılaştırılmalı metin (edisyon kritik) olarak Divan içinde yayınlandığı için biz metnin tamamını burada vermeyeceğiz. Ancak, örnek bir metnin bulunması düşüncesiyle de, Bursa Şehrengizleri konulu tezimizde yaptığımız karşılaştırılmalı metnin, giriş ve Bursa şehri ile ilgili bölümlerini kaydediyoruz.

Şehrengiz-i Bursa

Basîret nûrumı feyz it İlâhî
Bana mâhiyyetüm göster kemâlf

Sıfâtun mazhandur bu zevâhir
Ne var zâtundan özge evvel âhir

Hevâ-yı nefis pîrinden mücâzız
Anunçün tâlib-i 'aşk-ı mecâzız

Nice olam hakikat 'aşk bâzı
Bana oldı hakikat 'aşk bâzı

'Amel nakşı katı dil levhi sâde
Velî tûl-i emel hadden ziyâde

Du'â destin gören bu yolda hem-râh
Yüzüme yapışır ol dahi hergâh

.....
Bütün dünyâda var mı Bursa şehri
Kamuş rûstâyî Bursa şehri

Ne şehri ol bir 'arûs-ı hûb-zîba
Kemâl-ı hüsn ile bî-misl ü hemtâ

Güşâde hâtır gönli ferah-nâk
Akar su gibi eyler gussalar çâk

Münâsib cümle endâmı yirinde
Görünmez zerrece noksan birinde

İnen mahbûbdur bili vü ucası X ?
Velâkin yüzi suyu kaplucası

Nice tahrîr idüp vasf idem anı
Meger tasvîr idüp nakş ide Mânî

Münevver havzıdur ser-çeşme-i nûr
Görenler kevser-i cennetden el yur

Özini havza salsa her gül-endâm
Dükilür pûtaya san nukre-i hâm

Yine her zülfi kâfûr çıksa sudan
Dil almağa çıkar sanki busudan

O havz içinde görsen her semenber
Hemân âyîne tasvîre benzer

Suya talsa güzeller olsa pinhân
Girür gûyâ sehâba mâh-ı tâbân
